

egyedül marad, a hősi elszántság, a sorssal való párviadal akarása nyomul előtérbe; míg nem ezt is kimondja legutolsó írásában: »sohasem akartam, azok módjára, akik hibáikat szépitgetik, ebben a dologban a balsorsra hivatkoznék...« »hűségesebb gondoskodással, nagyobb elszántsággal, végül az ellátás jobb megszervezésével és intézésével a dolog könnyen eredményesebben végződhetet volna, olyan módon, amit némelyek így határoznak meg: jó szerencse«. Zrínyi egyre határozottabban látja az órá s a magyarságra háruló feladatot, s e feladat elvégzésének lehetőségét: különben nem adná fel ilyen határozottan régi sors-filozófiáját.

Sok egyéb vonatkozásban is tanulságos Zrínyi eddig elszórtan tanulmányozható nagy leveleinek egyidejű áttekintése. Látjuk a diplomatikusan hajlékony és — elvének megfelelően — disszimulálni tudó Zrínyit, amint például III. Ferdinándnak kondoleál, cirkalmasan kívánva, hogy a »legfelségesebb Házból sohase haljanak ki a királyok«, s ugyanőt, aki pár hónappal később II. Rákóczi Györgyhöz írott levelében (1655 febr.) nem titkolt örömmel fejtegeti, hogy »a császár beteges és erőtlensége minden ember prófétálja halálát«, de ugyanígy egész családjára is éreztetve a halálra. — Látjuk Zrínyi antiklerikalizmusának politikai hátterét s megértjük, miféle tapasztalatokból s töprengésekből születhetett meg ez az éppen nem egyházas ítélet a gondviselésről: »Málta szigetét földrengés teljesen feldőlt. Ha ez igaz, nem tudom, miképpen fogja hittanunk megmagyarázni, hogy a szerencsétlenség miért éppen a jókat sújtja«. Látjuk a maga családjára, hősi múltjára büszke Zrínyi alakját és még az író is, aki könyveket tudna írni a németek álnok praktikáiról (nádori emlékirat), aki, miután megküldte az erdélyi fejedelmnek a Vitéz hadnagyot, visszaveszi korrigálásra, aki pontosan rámutat egy-egy olyan művének, mint a Mátyás tanulmány vagy az Áfium genezisére. (Egy-egy, a konkrét teendőktől egyáltalán el nem szakított, de terjedelmesebb és értekezős-

szerű levelének a diskurzus műfaji elnevezést adja s ezzel arra is utal, hogyan függenek össze műfajilag a Vitéz hadnagyok diskurzusai a gyűjtőkötetőtől függetlenül nagyobb művekkel).

Markó Árpád szorgalmas munkája kétségtelenül oly pozitívumot adott, hogy a kiadás negatívumait egy-egy pillanatra elfeledteti; sajnos, negatívumokról mégis kell beszélnünk. Nem szólnunk arról, hogy a szövegközlésekben sajátos tarkaság érvényesül (betűhűség, átírt szövegek, modern magyar fordítások), ezeket a szerkesztő kellően megokolja. De semmivel sem menthető az, hogy a fordítások nem mindig megfelelőek (a Magyar Klasszikusok Zrínyi-szövegközléseiben ezért is kellett számos esetben helyesbíteni: a virtust Markó kiadványában erénynek olvassuk, pedig ez vitézséget jelent, a gloriæ acquirendæ intentiót hírszerzésnek, pedig dicsőség szerzése stb.), nem menthető az, hogy a kiadvány hemzseg a sajtóhibáktól, van lap, hol 4—5 is van (pl. 23. l.), nem menthető egy olyan ostoba és nevetséges félreértés a regiszterben, mint az »Overo Mercurio olasz író« (171. l.), melynek utalt 34. lapszámát megkeresve, a következőket találjuk: »Mercurio Overo historia de Vittorio Serii«, magyarul »Mercur vagyis Vittorio Serii...« historiája.

A kötőszövből és címből összetákolt olasz író neve nem menthető, különösen, ha ez Serii (helyesebben Siriti) nevét ki is szorítja a regiszterből. — A kiadvány ilyen értelmű tanulságait is le kell vonnia a szerkesztőnek és mindenekelőtt a kiadónak. Ilyen kiadvány nem válik becsületére az Akadémiai Kiadónak.

E kiadvány óta számos kiadatlan Zrínyi-levelet találtak. Ezért ismertetésünket s bírálatunkat azzal a kívánsággal zárhatjuk, hogy a legnagyobb örömmel látnók az eddig napvilágra került Zrínyi-leveleknek egy korpuszba való egyesítését s komoly, tudományos igényű kiadását.

Szauer József

MIKSZÁTH KÁLMÁN: ÍRÓI ARCKÉPEK

Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Bisztray Gyula.
Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953.

Mikszáth irodalmi cikkei válogatott gyűjteményének címe s különösen a kötet bevezetésének címe (Mikszáth Kálmán »irodalomtörténete«) némileg mást, többet sejtet, mint ami a kötetben van. Az »írói arckép« megjelölés a kötetnek csak azokra a cikkeire illik, amelyek a Magyar Regényírók Képes Kiadása című sorozat egyes kötetének éléről valók, az irodalomtörténet fogalmát pedig

még így, időzójelben sem meríti ki Mikszáth egyes írókról és irodalmi kérdésekről való véleményeinek, elszórt és különféle indítékú és kicsengésű nyilatkozatainak összegezése.

A kötetben összegyűjtött cikkek időben is, fogantatásuk okát vagy célját tekintve is s — ami ezzel jár — műfaji tekintetben is igen változatosak. Vannak közöttük nekrológok, illetve egyéb, hajál alkalmából írt

cikkek: Arany János meghalt, Arany a ravatalon (1882), Szigligeti Ede (1878), Jókai halálára (1904), Thaly Kálmán (1909).
 Vannak egyéb, alkalmi jellegű megemlékezések: Március tizenötödike (1908), Petőfi Sándor (budapesti szobrának felállításának alkalmából, 1882), Gyulai Pál nyolcvan éves (1906) és nem szorosan alkalomhoz kötött kisebb írások: Ha Petőfi élne (1898), Jókai mint képviselő (1884), Tóth Ede (1878).
 Vannak kritikák: Mikor a hőhért akasztják (Gyulai, 1893), Csiky Gergely: Szép leányok (1882), Beöthy Zsolt: A széprózái elbeszélés (1886), Papp Dániel: A rátoiák (1898).
 Vannak valódi írói arcképek, rövid élet- és pályarajzok: bevezetők a Magyar Regényírók kötetéhez: Versegly Ferenc (1. köt, 1911), Fáy András (2. köt, 1908), Jósika Miklós (10. köt, 1905), Gaál József (4. köt, 1905), Nagy Ignác (5. köt, 1908), Jókai Mór (21. köt, 1905), Vas Gereben (28. köt, 1906), Pálffy Albert (35. köt, 1904), Pulszky Ferenc (26. köt, 1909), Csiky Gergely (41. köt, 1904) Vadnai Károly (38. köt, 1904), Baksay Sándor (37. köt, 1907), Tolnai Lajos (49. köt, 1905), Beöthy Zsolt (42. köt, 1908), Bródy Sándor (57. köt, 1906), Iványi Ödön (44. köt, 1905), és Justh Szigmond (53. köt, 1905).
 Van végül négy előszó az Egyetemes Regénytár Almanachjához (1892, 1901, 1906 és 1910) és két epilógus: Jókai Mór élete és kora (1907) és A Noszty fiú esete Tóth Marival (1908) című műve végéről.

A cikkek legtöbbször alkalma, műfaja nem kedvez a határozott, elvi jellegű kritikai állásfoglalásnak. A nekrológokra az illik, amit Mikszáth a gyásról ír egy helyen: »A fájdalom színe fekete. S a fekete színnek nincsenek fokozatai.« De a gyász többé-kevésbé uniformizáló feketéjének, amelybe Mikszáthnál mégiscsak a nagyok, az arra méltók öltöznek, többet árt a határozott állásfoglalásnak az ünneplés és az elfogultság. »Nemcsak nagy kritikus, de legjelesebb élő költőnk is« — állapítja meg Gyulairól nyolcvanadik születésnapján, miután — igaz, tizenhárom évvel előbb — ezt írta: »Most látja az ember, hogy Gyulai igen közepes poéta« (s ennél különbeket is).
 Bisztray Gyula bevezetője szerint Mikszáth igazi állásfoglalását az utóbbi, a születésnapra készült, véleményem szerint azonban ennek a cikknek a hangját legalább annyira befolyásolja az, hogy ünnepi alkalomra készült, amint az előbbiét a Gyulai kedvezőtlen bírálata miatti nehezítés. A kritikák legtöbbje sem mond tárgyról sok lényegeset: részben azért, mert Mikszáth érezhetően elfogult (Gyulai ellen, Beöthy mellett), részben azért, mert tárgya nem túlságosan jelentős (Csiky kisebb jelentőségű drámája), részben pedig azért, mert nem merül el a tárggyal való alapos foglalkozásban (Papp Dániel regénye). Érződik a műfaj-

okozta korlátozás az írói arcképeken is. Már az is bizonyos aránytalanság-érzetet kelt, hogy nagyjában azonos terjedelemben foglalkozik egyáltalán nem azonos nagy életművű és egyáltalán nem azonos jelentőségű írásokkal. A kifogásokat úgy kell elmondania, hogy azért minden író jótulajdonságai minél inkább kidomborodjanak, hiszen célja elsősorban nem a kritika, hanem az ajánlás, az olvasási kedv felkeltése. Az írói arcképek nem is kritikai, méltató jellegűek, inkább életrajziak: Mikszáth az író élete élvezetes elbeszélésével igyekezett az olvasók érdeklődését felkelteni. A művek boncolgatásával, megítélésével kevesebbet foglalkozott, bár akad néhány rövidsége ellenére is igen találó jellemzése. Ezt azonban gyakran a kor kritikai irodalmából szúrta le, s igen jellemző, hogy Jókait a róla írt írói arcképben Gyulai, Pálffy Beöthy szavaival jellemzi. Irodalmi véleményei leghitelesebb szócsovéinek az Almanach-előszavak és az epilógusok tűnnek. Ezekben valóban elvi jelentőségű problémákkal foglalkozik.

Az irodalmi cikkek legtöbbször lényeges mondanivalója nem is a szorosan vett, a cím szerinti tárggyal kapcsolatos. Mikszáth nem kicsinyes pedantériával, hanem írói szuverenitással kezeli tárgyait: önmaguknál fontosabb eszmei mondanivaló szolgálataiba állítja őket. Bisztray bevezetőjében helyesen mutat rá, hogy például Versegly vagy Pulszky nem írói jelentősége, hanem történelmi szerepe, illetve regényének történelmi tárgya miatt kapott helyet a Regényírók sorozatában: egyikük részese volt a Martinovics mozgalomnak, másíruk írt róla. Az írói arcképek sem arra szolgálnak mindig és elsősorban, hogy irodalmi érdemeken ítélkezzenek, hanem arra, hogy rajtuk keresztül a magyarság, az emberiség, a haladás ügyében ítélkezessen az író. Pulszky Ferencről szóló cikkének lényege például ez a bekezdés: »Mint dúsgazdag földesúr kezdte szolgálni az országot, s mint szegény lateiner rokkant meg s halt meg 1879. évi szeptember hó 9-én. A millióját (ennyit ért a szécsényi uradalom) elköltötte a közügyekben, hogy hetven éves jubileumakor egy darab emlékpénzt veressen neki a társadalom... Mind ritkábbak lesznek már az ilyen cserek.« Ítélet ez, ha nem is irodalmi, ítélet Mikszáth kora közéleti erkölce, a milliós panamák, visszaélések erkölcstelensége fölött. Pálffy-nak sem gyenge regényeit dicséri, hogy megszerezze számára az olvasó rokonszenvét, hanem ezt írja róla: »Egyszerű típusa volt a magyar régi nemes embernek, aki nem tudott se bohém lenni, se stréber.« Ez a saját korával való ítélkező szembeállítás adja a reformkor és a szabadságharc íróiról rajzolt arcképei, jellemzései alaphangját. Nem mulasztja el a szembeállítást sehol, amikor alkalom kínálkozik rá. Fáy életrajzát

írván, mikor arra kerül sor, hogy hatalmas tervekkel, használni akaró lélekkel Pestre jön, ezt szúrja közbe: »Ne tessék félreérteni, nem stréber ő. Nincs még akkor az a faj«. Ugyanennek a cikknek a végén ironiába forduló elégtűs hangon siratja el a mostanánál sokkal különbb multat: »Félszázad múlt el azóta, hol van ez már mind? Mi lett az ő kedves alkotásaiból? A szőlőt megette a filoxera, a ferencvárosi bájos paradicsom helyén buta bérkaszárnnyak meredeznek, nagy port vert regényei, színművei többé-kevésbé elavultak. Csak takarékpénztára fejlődött ki nagyobbnak, mint amilyenek valaha álmodta. Csak a pénz halhatatlan.« A Petőfi-cikkben a legélesebben állítja szembe Petőfit saját korával. »Minek jöttetek hát ide ünnepélyt tartani? — kérdezi szobora leleplezésekor. »Petőfinek? Ne ámítsátok magatokat, Petőfihez nem ez a méltó ünnep. Ti nem az örökséget becsülik meg, amit hagyott. Ti csak tort ültök, lakomát csaptok, mert az nektek jól esik.« De nemcsak a személyeken, az irodalmi viszonyok összehasonlításán is azt mérli le Mikszáth, hogy milyen nagy a hanyatlás. »A magyar irodalom elpusztulóban van...« ...szemléletmást tönkremegy literaturánk, amelyet annyit gondoztak, ápoltak az előbbi nemzedékek. (1891-i Almanach előszó.) A kozmopoliták idegen levegőjétől és a »ködmön-szagú« népieskedőkktől egyaránt félteni kell irodalmunkat. Úgy találja, hogy a régi, patriarchális irodalmi viszonyokat felváltó nagytömegű sajtó-termelés eleve lehetetlenné teszi a fiatal tehetségek felismerését és fejlődését. Akkor a közönség áttekinthette az irodalmi életet, a kritika figyelt, s ha valakinek Vörösmarty megveregte a vállát, írónak ütésnek számított. »Petőfit ő emelte, nem félt, hogy el fogja homályosítani. Jókai első regényeinek Nagy Ignác szerzett kiadót, pedig tudta, hogy el fogja homályosítani. Madáchot Arany János fedezte fel, Tóth Edét Szigligeti és így lehetne folytatni akár-meddig.« Ma azonban senki nem tudja olvasni valamennyi lapot, ki tartaná hát számon a kezdőket. Kiadók első kötetet senkitől nem adnak ki. A lapok legfeljebb saját munkatársai műveit kritizálják (helyesebben: magasztalják), egyébre nincs hely. De »ha Krumply Nándor orsz. képviselő valami sületlen megjegyzést tesz a folyósón, vagy a klubban, azt ritkított betűkkel szedik...« A szabadságharc annyiszor emlegetett nagy nemzedékének legszebb, legszibemarmarkolóbb elsratása azonban az Arany halálára írt cikk. Lehetetlen nem idézni belőle: »S éppen azért nagy a mi veszteségünk, mivel az embert kell siratnunk — hiszen a költő ezer évig fog élni — de e tündöklő alak, ki már szobor volt, míg élt, itt a törpék, a haszonlesők, irigyek, elvtagadók és szolgalelkűek között, kidőlt innen, s

nincsen hová tekinteni többé... nincs hová... meglátni embervoltunk méltóságát.«

Nincs Mikszáth tanulmányainak még egy olyan állandóan visszatérő motívuma, mint a reformkor és szabadságharc dicső alakjainak felemlgetése, legtöbbször a jelen törpe-ségével való szembeállítás kedvéért. Jelen-tős szerepet kap azonban irodalmi tárgyú cikkeiben, műveiben a Jókaiért való kiállítás is. Jókait mint az olvasóközönség, a nemzeti közérzület megszólaltatója védi Gyulai kritikai vaskalaposságával szemben. Hatalmas életrajzot s kisebb cikkeket egész sorát írja róla. Meseszövéseinek kiválóságát, előadása érdekességét és szépségét, nyelvét, aranyos humorát dicséri, a szerkezet és jellemzés terén elkövetett hibáit azonban ő is elismeri. Mégis úgy gondolja, hogy az előbbieken való kiválóság feledtetni tudja az utóbbiakban elkövetett hibáit. Kedvenc fogása, hogy Gyulait idézi, midőn az Jókai érenyeit magasztalja, vagy arra hivatkozik, milyen sikere van Jókainak külföldön, holott a fordítás épp legfőbb kiválóságától, nyelve zamatától fosztja meg.

Mikszáth nem kritikátlan bámuloja Jókainak, nemcsak írói munkásságának, hanem egyéniségének gyarlóságait is meglátja és megmutatja. Mégis néha mintha eltúlozná Jókai jelentőségét irodalmunk fejlődésében. Arra helyesen mutat rá, hogy Jókai választható a magyar irodalomban a kifejezés, az előadás terén. Jókai után nem lehet úgy előadni, mint előtte, s még harmad-negyedrangú írónk is »szébben találják« a maguk nem túlzottan értékes mondanivalóját, mint másutt az elsörendű írök. Nehöl azonban az látszik, hogy Mikszáth maga is többre értékeli a csak az előadás technikájában járatos, a szépen találó és jóízűvé fűszerező írökat, mint a komoly mondanivalót darabosabban, fanyarabban előadókat. Egymás mellett áll a kötetben Tolnairól és Baksayról írt jellemzése. Megállapítja ugyan, hogy Tolnai »magvas«, »olyan, mint az ó-bor«, azt is, hogy Baksay »a kompozícióban nem leleményes, tárgyaiban kissé egyoldalú, ...fantáziája kicsiny.« A végös sommázásban mégis Baksay lesz a »hatalmas talentum«, Tolnait az olvasó szemében mind lejjebb szállítja Mikszáth ilyenféle mondatokkal: »Regényér lassan indulnak, úgyszólván egy kopár hegyen kell magát átküzdenie az olvasónak...« »Történetei nem meglepők, nem is nagyon érdekesek...« ...hovatöbbször eszkezik alá a gyűlölködés lejtőjén.« »Csak egy barátja maradt... az író-tolla. De ő ezt sem becsülte meg. Füstélynak használta.« S visszafelé, Eötvössel szemben is igazságtalanná teszi Mikszáthot Jókai-központú szemlélete. Nem írt ugyan róla tanulmányt, de elsözrt megjegyzései s az, hogy csak egy regényét vette be a Regény-írök sorozatába Jókai négy, Jósika és Vas

Gereben három, Pálffy Albert s többek két regényével szemben, eléggé mutatja, hogy frői jelentőséget nem értékelte kellőképpen.

A századvégi polgári irodalom realista törekvéseinek megítélésében problematikus Mikszáth álláspontja. Igaz, hogy Justról, Iványiról, Bródyról, Papp Dánielről elismerően írt, s az első három egy-egy regényének a Regényírók sorozatában való megjelenítésével a közönséghez való útjukat egyengette, de az is igaz, hogy általában mégis konzervatív állásponttól ítélte el a polgári irodalom törekvéseit, s bizonyos nyugati és orosz írók másolásában, a hazai problémák iránti közönyben, dekadens témák hajhászásában, magyar vezetéknevű Nanettek és Szónyácskák teremtésében látta kimerülni tevékenységüket. S nemcsak amit mondott, hanem ami mellett némán ment el, az is ítéletének bizonytalanságát mutatja. Helyesen állapítja meg Király István Mikszáth-könyvében, hogy Mikszáth »nem egyszer eltévedt az irodalmi viták összegubancolódot kérdései között«, »nem egyszer Beóthy Zsolték álláspontjának közelébe került«. Bisztray előszava, amely olyan pontosan gyűjti össze Mikszáth kisebb jelentőségű nyilatkozatait is minden XIX. századi íróról, a századvégre és a XX. század első évtizedére vonatkozóan igen szűkszavúvá válik. A kötet végén közölt »tudnivalói« sem tartalmaznak ezen a területen útbaigazítást, az Almanach-előszavakat például sommásan, öt sorban intézi el. Pedig épp ennek a problematikus területnek jobb megvilágítása lett volna fontos bővebb szemelvény- és jegyzetanyaggal.

Külön tanulmányt igényelne Mikszáth elvi jellegű, irodalomelméleti állásfoglalásainak áttekintése. Ebben az ismertetésben megelégszünk néhány »lelőhely« megjelölésével. Az irodalmi élet, a könyvkiadás, a fiatal írók nevelése kérdéseivel s azzal a problémával, hogy kinek a számára készül a magyar irodalom, az Almanach-előszavakban találkozunk. Jókai-könyve epilógusában a pozitivistá irodalomtörténészek gyakorlatát ítéli el, akik minden csip-csup adat összehordásával és maradéktalan felhasználásával akarják írói egyéniségek képét megrajzolni. A Noszty fiú esete Tóth Marival című regény utóhangjában a valóság ábrázolásának szükségessége és — a nálunk elterjedt felfogással vitatkozva — jogosultsága mellett foglalt állást. Ez az állásfoglalás azonban azt is mutatja, hogy bár másutt helyesen ítélte meg a realizmus és a naturalizmus különbözőségét, a kettő határát mégsem látta eléggé világosan. Abban ugyanis, hogy a regény eszményének a riportot tartotta, s a kompozíció kerekességéről le akart mondani, naturalista felfogás vagy legalábbis naturalista terminológia felé való közeledést láthatunk.

Az igazság kedvéért mindenesetre meg kell jegyeznünk valamit. Ha Mikszáth írókról vagy elméleti problémákról vallott nézeteivel vitatkozunk is, mindig csak annak elismerésével tehetjük, hogy korlátai ellenére rendkívüli jelentőségűt cselekedett ezen a téren is. Tolnait nem értékelte ugyan annyira, mint megérdemelte volna, mégis Tolnait nemzedékek irodalmi közvéleménye csak az általa kiadott regényből ismerte meg. A meginduló polgári irodalom törekvéseivel szemben ugyan gyakran az akadémikus reakció érveit hangoztatta, de volt-e nála keményebb bírálója korában az Akadémia betokosodása miatti kulturális közönynek, szellemi sivárságnak? A realizmust ugyan nem határolta el mindig szerencsés és félreérthetetlen módon a naturalizmustól, de nem mutatott-e irányt akkor, amikor a témában és kidolgozásban életszerűséget követelt, s ezt a követelést a Jókai regényein elferdült ízlésű közönség fülébe harsogta? Rá kell mutatnunk Mikszáth szemléletének korlátaira, de ha érdemeit mérjük, kora szellemi nullpontjához kell mérnünk. Nem szakmabeliként s nem szorosánvett irodalmi tanulmányokban, hanem újságcikkekben s előszavakban is többet tett az irodalomtörténet és kritika terén, mint egy-két kivétellel bárki kortársai közül.

A maguk korában rendkívül népszerűek voltak Mikszáth irodalmi cikkei. Ugy hisszük, nincs túlzás benne, hogy Singer és Wolfner Almanachja, a Franklin Társulat regénysorozata sikerét elsősorban Mikszáth előszavaitól várta. Mikszáth előszavai pedig nem utolsósorban ragyogó stílusuk miatt hatottak.

Mikszáth irodalmi cikkei stílusát elsősorban a novellisztikus előadásmód szabja meg. Az írói arcképek életrajza mind egy-egy kis novella. Legtöbb éppúgy anekdotaszerű történetkével vagy általános jellegű emlékedést, megállapítást tartalmazó »nekifohász-kodással« kezdődik, mint Mikszáth egyéb novellái. (Pl. Jósika, Pálffy, Csiky, Bródy, Iványi.) Az Almanach-előszavakban még kedvenc alakját, Katánght is fellépteti, s maga is így elmélkedik műfajáról: »Az a kedvenc ötletem támadt, hogyan kellene megírni úgy az előszót, hogy a novella is benne legyen?«

Írói arcképei alkotásmódját jól megfigyelhetjük, ha Verseghyről írt töredékét feltehető forrásával, Toldy Ferenc Magyar költők élete című műve Verseghyről szóló fejezetével összehasonlítjuk. Az adatok egyezése, a sorrend s néhány kifejezés egyezése valószínűsíti, hogy Mikszáth ezt az életrajzot használta forrásként a korban töle már meglehetősen távoli s nem túlságosan ismeretes életű és munkásságú író életrajza megírásához.

Toldy annyit említ Verseghy származásáról, hogy apja nemes és sötiszt volt.

Mikszáth elmékedést fűz hozzá: abban az időben a nemesek anyagi elyzetét az mutatta legjobban, mi lett a fiúból. Toldy megemlíti, hogy anyja özvegyen maradt, s a fiú az iskolában jó előmenetelt ért el. Mikszáthnál ebből kép és jellem lesz: a könyveket búvó, szelíd fiú jó bizonyítványt hordoz haza korán megözvegyült édesanyjának. Toldy részletezi sokféle tanulmányát: mikor, hol és mit tanult. Mikszáth mindebből két mozzanatot ragad ki, s két hasonlattal érzékelteti: polihisztor volt, mint Brassai Sámuel, és annyit hányatott, mintha nem is pap, hanem zsoldoskatona lett volna. S rögtön ironikusan paradox tanulságot is von le életéből: »Nem jó sokat tudni. A sok tudása rontotta meg életét s akadályozta meg diadalmas sikerekben.« Persze ennek a mondatnak ironiája nem Verseghy, hanem kora ellen irányul, amelyben nem volt jó sokat tudni, mert vérpad és börtön várt a legkiválóbbakra. Toldy megemlíti, hogy Verseghy Pesten tartott beszédeit mindig sokan hallgatták, még távolabb lakók is. Mikszáthnál ebből is kép, jelenet lesz: »Vidékről jött be bricskákön, hintókon a nemesség, egész szekértáborok támadtak a templom táján.« Toldy leírja, hogy zenével is foglalkozott, hárfázott, énekelt, s azután arra tért át, hogy szerzetének eltörlése után tábori pap lett az Óbuda fölötti kiscelli katonalokban. Mikszáth ezt a két adatot egy színes képben kapcsolja össze: »A falombok meséket súgnak neki az Óbuda fölötti kiscelli katonalokban, a levegőben melódiák és füttyök röpködnek, mint szárnyas giliszták. Verseket ír, zenét költ, sőt énekel is. Nincs a művész és szellemi foglalkozásnak az az ága, amellyel ne próbálkoznék...«

Az irodalomtörténet száraz adatai így és hasonlóképen alakulnak színes képpé, életté és érdeklődést keltő reflexióvá a művész Mikszáth tollán. Stílusa cikkeiben sem különbözik novelláinak, regényeinek élőszó közvetlenségével ható stílusától. »Egy kis vidám locsogás az olvasóközönségről és egyébről — írja címül 1903-i Almanach-előszava fölé, s az egyszerű, közvetlen csevegés hangulatát fel tudja kelteni az egyébként szigorú ökonómiaival szerkesztett írói arcképekben is. Cikkei stílusán írói korszakai hangváltozásait sem nehéz felismerni. Az Arany János nekrológ, mint a bevezető helyesen emeli ki, A jó palócok hangjára emlékeztet, amelynek tövében keletkezett, a Szigligetiről és Tóth Ederől írt cikke szenimentalizmusa némileg még kiforratlannak mutatja a kezdő Mikszáth stílusát.

Egy-egy íróról többször, több alkalommal is írt. Ez az oka, hogy egy-egy megfogalmazás, kép vagy kifejezés gyakran vándorol át egyik írásából a másikba. Jókai-cikkei például csaknem mindenestül megtalálhatók

Jókai-életrajzában, de mi egyebek is azok, mint előkészületek a nagy műre, vagy annak kicsengései. De nemcsak írói személyiségek képpé rögzítődött vonásai vagy a róluk alkotott kifejezéssé jegecesült vélemény vándorolnak, hanem egyéb szerencsés kifejezési ötletek, képek, hasonlatok sőt jelzők is. Az »irodalmi tízparancsolat« nemcsak az egyik Almanach-előszóban, hanem a Beőthy-ről írt arcképben is fellelhető. A népmeséből vett kásahegy — a sok kitérő a regényben, amelyen az olvasónak keresztül kell ragnia magát — szintén több helyen megjelenik; Jókainál, Dickensnél cukorból van, Tolnainál ellenben kopár és kietlen. A nekrológok kedvelt képe a fáról letörő gally. Ezt igen kifejező fokozással alkalmazza: Reviczkyt lehulló levélhez, Csiky letörő gallyhoz, Aranyt a fa leszakadó koronájához hasonlítja. A humor szó, csaknem mindig, amikor előfordul, »arany«, »aranyos« jelzőt kap Mikszáthnál. Az ilyesfajta ismétlődések — találhatnánk még, különösen ha szépirodalmi műveit is bevonnók a vizsgálódásba — némi egyhangúság-érzést keltenek. De csak így összegyűjtve. Mikszáth írásaiban mindig egyik helyén van.

Magáról a kiadásról a következőket írhatjuk:

A válogatás lehetővé teszi, hogy Mikszáth irodalmi nézeteit megismerjük belőle. Legfeljebb a Kemény-arcképet és az Almanachok még néhány előszavát hiányolhatjuk. Bár nehezen vitatható annak a szempontnak helyessége, hogy a Jókai-életrajz egységét nem kell megbontani, mégis szívesen látnunk volna belőle itt is néhány olyan részletet, melyekben a kor irodalmi viszonyainak képét mutatja be Mikszáth.) Pl. A Pílvaxasztal, A tizek, A műhely és környéke.) Bisztray Gyula előszava, amelyben áttekinti mindazt az apróbb, elszórt nyilatkozatot is, amelyet Mikszáth egyes írókról tett, alapos, jó munka. Főntebb már említettem azt a hiányt, hogy a századvég és a XX. század eleje íróira vonatkozó megjegyzéseket nem gyűjtötte össze. Alapos és bő tájékoztatást nyújt Bisztray a »Tudnivalók«-ban és a jegyzet-szótárban is. Hogy az Almanachok-ról többet kellett volna írnia, szintén említettem már főntebb. (Igen érdekes lett volna azt is közölni, az egyes Almanachok milyen novellákat tartalmaztak.) Előfordul még néhány apróbb hiányosság: nem közli, honnan való a Pálffy Albert-cikk Beőthy-idézete, nem ismerteti a Szigligeti, ill. a népszínmű-körül zajló vitát, helytelenül jelöli meg a Március tizenötödike című cikk Jókai-életrajzbeli változatát, a cikkben foglalt változata ugyanis nem A nagy nap, hanem az Egy kis hullámlás című fejezet. A jegyzet-szótár hiányossága, hogy az előforduló idegen szavak kiejtését nem mindig tünteti fel.

Mindent összevetve: a kötet megjelenése nemcsak a Mikszáth iránt érdeklődő olvasókörzönség, hanem az irodalomtudomány számára is hasznos, mert összegyűjtött anya-

gával jó képet ad Mikszáth irodalmi véleményeiről, bevezetőjében pedig utat mutat egyéb irodalmi tárgyú cikkei, nyilatkozatai megismerésére is. *Órosz László*

MÓRICZ ZSIGMOND: ELBESZÉLÉSEK I-II

Válogatta és sajtó alá rendezte:

Nagy Péter, Vargha Kálmán (I. kötetet), Illés Endre (II. kötetet).

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953.

A Szépirodalmi Könyvkiadó sorozatot indított el Móricz műveiből. A nagy regények mellett kiadásra kerülnek az elbeszélések is. A már megjelent kötetek igen jelentősek a nagyközönség, de az irodalommal bővebben foglalkozók számára is.

Az eddigi gyakorlattal szemben a szerkesztők időrendben állították össze a kötetek anyagát. Ez a módszer mindenképpen előnyös: világosabb képet kapunk a nagy író eszmei és művészi fejlődéséről, megfigyelhetjük az igazi Móricz-elbeszélés műfaji sajátosságainak kialakulását, aminek részletesebb megvizsgálásával mindmáig adósak vagyunk.

Az elbeszélés kisebb igényű műfaj, mint a regény. Terjedelménél fogva sem vállalkozhat szélesebb társadalomrajzra, egy kor képének átfogó megrajzolására, hosszabb fejlődési folyamat bemutatására. Egy-egy eseménylánc érdekesebb pontja érdekli vagy gyakran csak egy emberi arc, egy jellem.

És mégis: a Móricz-elbeszélésekből, mint apró mozaikokból kikerekedik a kor arca. Az élesszemű olvasó könnyen észreveszi, hogy az apró, gyakran minden különösebb érdekesség nélküli események, egy-egy típusról adott portrészerű rajz milyen szorosan kapcsolódik a kort mozgató erőkhöz, mennyire a belőlük fakadó jelenségeket ábrázolja. Az élet felületén megfigyelt emberi arcok, események érezhető összefüggésben vannak a kor mozgatóerőivel. A Móricz-elbeszélések melyre mutatnak.

Persze, a pályakezdő Móricz még botorkál, súlyos művészi örökséggel küszködik.

A múlt század végi, a XX. század eleji próza Jókai és Mikszáth ragyogó tollából él. De a megváltozott viszonyok, a kapitalizálódás, dzsentri-halál, paraszt-nyomor, kivándorlás... kifejezésére ez már mindinkább alkalmatlan. Hamisnak látszik a jókaias pátosz, ha a nyomorgó munkásról, kivándorolni készülő szellerről beszél az író, és keserű lesz a humoros csattanóra épített történet, ha a kapitalizmus létrehozta súlyos kérdésekről van szó. A Jókai és Mikszáth utánzóik hada ezért inkább nem érintette a kor komoly problémáit és több évtizeddel azelőtti témákat dolgozott fel. Azok pedig, akik tollukat a közönség szórakoztatása mellett magasabb célok, az igazságosabb

társadalmi rend megteremtéséért folytatott harc szolgálatába állították, megpróbálták lerázni magukról a nyomasztó örökséget, hogy az új élet problémáihoz megteremtseék a megfelelő kifejezőeszközöket.

Ezek közé tartozott Móricz Zsigmond is.

Ha az olvasó végiglapoz az Elbeszélések I. kötetében, szinte pontról-pontra végigkísérheti az igazi Móricz-elbeszélés kialakulásának útját. (Ezt megkönnyíti az is, hogy a kötet összeállítói ennek figyelembevételével végezték a válogatás munkáját. Kár azonban, hogy csak a második, bővített kiadásban.) A magáratallás, a saját hang kialakítása szorosan együttjár Móricz mondanivalójának erősödésével. Tartalom és forma egységének ragyogó bizonyítéka ez az írói fejlődés. Egyik erősíti a másikat. Az új problémák és az erre adott móríci vélemény sürgeti az új formát; ez pedig, szinte születése közben, lépésről-lépésre szorítja ki az örökséggel együttjáró témákat, alproblémákat.

Az I. kötet darabjainak egy elég nagy hányada még érezhetően az elődök kezénomat mutatja. Gyakori a *humoros életkép, anekdotára épített elbeszélés*. Ilyenek többek között: A bécsi bútor, A pincekurátor, A biblia, fedele... Ez utóbbi pl. még sajátosan mikszáthi ízű. Egy humoros ellentétre épül a történet.

Borcza Áron, tiszaháti tiszteletes az irodalom rajongója. Leányait azonban sorra az irodalommal hadilábon álló férfiak viszik el feleségnek. Nem úgy azonban a legfiatalabbat, Boriskát, aki a szomszéd község daliás lelkészébe, a kitűnően táncoló Miklósbá szerelmes. A fiatalember ellátogat a lányos házba, de meghorpad és elálmosodik a Rimay-versektől, amelyeket végig kell hallgatnia. És mégis mi történik? Miklós otthon bosszúsán vágja öreg bibliáját az asztalra, s íme: a felrepedt fedőlap alól eredeti Rimay sorokkal telefrt lapok bukkannak elő. A felfedező nevét még a pesti lapok is közlik. Az öreg tiszteletes pedig boldogan adja lányát egy ilyen nagy tudóshoz.

Jókai elbűvölő mese-stílusa, eszményített alakjai láthatók pl. a »Borura derű« c. elbeszélésében, amely a szabadságharc utáni évek